

PREFACE

The history of the Holy Scriptures in the Hungarian language is inseparable from that of Hungary: an almost uninterrupted sequence of tragedy.

The Hungarians embraced Christianity in the Tenth and Eleventh Centuries although they had some relationship with it for several previous centuries. Historical allusions testify to the fact that some sections of the New Testament must have been translated either simultaneously with or soon after the conversion. Unfortunately no documentary evidence is extant.

Two Hussite ministers, Tamas Pecsí and Balint Ujlaki, undertook the first translation of both the Old and New Testaments into Hungarian in the early part of the Fifteenth Century. Their work, begun in Hungary, was completed in Moldavia because of the persecution of Hussites by the dominant Roman Catholic Church. Today, only portions of this translation remain in several codices of the Fifteenth and Sixteenth Centuries.

The first translation which was printed was published in Cracow, Poland, in 1533, and was the work of Benedek Komjathy. It included only the Letters of St. Paul. In 1536 a translation of the four Gospels was published in Vienna by Gabor Pesti Mizser.

The first translation published in Hungary was done in Ujsziget, Vas County by Janos Szilveszter Kolozsvári. This translation from the original Greek included the complete New Testament.

By the second half of the Sixteenth Century the need for a translation of the entire Bible had become acute. The task was undertaken by a group of scholars: Gaspar Heltai, Istvan Gyulai, Istvan Ozorai and Gergely Vizaknai. They translated thirty-three of the thirty-nine books of the Old Testament and their work appeared in six volumes published in Kolozsvár, Transylvania, between 1561 and 1565. Their translation of the New Testament was published in 1562.

The task begun by Heltai and his colleagues was completed by Peter

Meliusz Juhasz, known as the "Magyar Calvin", who translated and published the remaining six books of the Old Testament as well as the entire New Testament in 1565 and in 1567 in Debrecen. Another significant version of the New Testament was published in 1586 by Tamas Felegyhazi.

All of these translations were done during the pre-Reformation and Reformation periods. During this time Hungary ceased to be a dominant power in Central Europe. In 1526 the Ottoman Turks crushed the Hungarians and subsequently occupied the central portion of the Country for one hundred and fifty years. The remaining sections of Hungary were victimized by political shortsightedness. The western section supported the Habsburg dynasty, the eastern section, including Transylvania, elected a native king. For the next two centuries the three sections were engaged in fratricidal warfare. The story of the Hungarian Bible during this period is a reflection of the national tragedy.

Although almost all of Hungary had been won over to the Reformation by the end of the Sixteenth Century, there was still no one-volume translation of the Old and New Testaments. Gaspar Karolyi, well versed in Hebrew, Greek and Latin, met this need. After four years of labor his translation was completed in 1590. Much as the King James Version in England, the Karolyi version became the "Authorized Version" of Hungarian Protestantism. None of the later translations* has ever supplanted this excellent version.

Between 1660 and 1781 Protestantism in Hungary was bitterly oppressed. It was practically impossible to have the Bible published in

* Subsequent translations include the following:

Georgy Komaromi Csipkes: Leyden, Holland, 1718. Andras Torkos: Wittenberg, Germany, 1736. Gyorgy Barany, Janos Barany and Janos Sartorius: Lauban, Germany, 1764. Samuel Kamory, Pozsony, Hungary, 1870. Sandor Czegledy: Gyor, Hungary, 1924. Endre Masznyik: Budapest, Hungary, 1925. The Hungarian Bible Council: Budapest, Hungary, 1954. Gergely Buday: Budapest, 1957.

Roman Catholic translations include the following: Gyorgy Kaldy: Vienna, Austria, 1626. Ignac Szepesy: Pozsony, Hungary, 1835-36. Jozsef Szabo: Pest, Hungary, 1851. Bela Tarkanyi: Eger, Hungary, 1862-65. Istvan P. Soos: Budapest, Hungary, 1911. Gellert Beke and Patrik Dalos: Rome, Italy, 1955. (First Roman Catholic translation of the New Testament based on the Greek text.) (Incomplete translations and those of lesser importance have been omitted from these lists.)

Hungary during this period. Hungarian exiles and friends in foreign lands were the only source of printed Bibles in the Hungarian language. The Bible had to be smuggled into Hungary and those who undertook this risk faced the penalties of imprisonment and confiscation of the Bibles. When the Csipkes Komaromi Bibles were received from the Netherlands not only were the Bibles confiscated but the translation was declared heretical and the Bibles were burned. Nevertheless Bibles in Hungarian continued to be printed in The Netherlands, Germany, Switzerland and England and smuggled into Hungary. The Edict of Toleration, promulgated in 1781, made it again possible to print the scriptures in Hungary. The British and Foreign Bible Society was of invaluable support from 1804 to the 1950's except for the period from 1849 to 1861 and the First World War. Representatives of the British and Foreign Bible Society were banished from Hungary and the sale of Bibles forbidden after the Hungarian Revolution of 1848-9. Only translations of the Vulgate were allowed to be sold. This ban lasted until 1861 when the Society's activity was resumed. The events of the Second World War and its aftermath have made impossible the Society's work in Hungary.

The popularity of the Karolyi version remained unchallenged throughout this period. It was revised and brought up to date in more than one hundred different editions. The present translation, although following the best authentic Greek texts of the New Testament, is still based on the Karolyi version. Its revisor, Bishop Laszlo Ravasz, is one of the most outstanding scholars and spiritual leaders of the more than four hundred year old Hungarian Reformed Christendom. His mastery of biblical and modern European languages; his knowledge of biblical theology; his learning and deep spirituality combined with his great literary talents have produced this version of the New Testament in the Hungarian language.

It has been indicated that circumstances often made it necessary for the printing of Bibles in Hungarian to take place abroad: in Poland, Austria, Germany, Switzerland, The Netherlands and England. This edition is printed in the United States of America. This is not the first time that America has been involved in the publication of the scriptures in Hungarian. Because of the increase of immigration from Hungary, the American Bible Society published the Gospel according to St. Matthew in Hungarian in 1886. This edition was reprinted in 1895 and 1909. The American Baptist Publishing Society published the same Gospel in Hun-

garian in 1917. The only American publication of the entire Bible in Hungarian was done in 1918 by the American Bible Society. The Society's most recent publication was that of the Gospel according to St. Matthew in a bi-lingual English and Hungarian edition in 1957.

The present version is unique since it is the product of the Bethlen Freedom Press, Ligonier, Pennsylvania. Since the several Hungarian Reformed Church bodies in dismembered Hungary were deprived of their printing establishments by the Communist governments, the Bethlen Press is the only Hungarian Reformed Church publishing house in existence. The Bethlen Freedom Press is housed on the premises of The Bethlen Home, which is owned and operated by the Hungarian Reformed Federation of America.

In almost all cases the publication of Hungarian bibles abroad has been financed by benefactors. This printing of 3,000 copies has been made possible through the generosity of an Anonymous Donor to whom we are deeply grateful, as well as to Bishop Ravasz who has designated the proceeds of this publication for the aid of Hungarian Reformed diaconia.

This publication sees the light with the firm belief that the Word of God, "which is not fettered" (2 Timothy 2:9) and which "is the power of God for salvation to everyone who has faith", the word of God "which is living and active" and "sharper than any two-edged sword, piercing to the division of soul and spirit, of joints and marrow, and discerning the thoughts and intentions of the heart," (Hebrews 4:12) will prove to be the saving power in the lives of its readers. *Soli Deo Gloria!*

ELŐSZÓ

A magyar nyelvű biblia és Magyarország története egymástól elválaszthatatlan s az nem egyéb, mint súlyos megpróbáltatások sorozata.

Bár a magyar nép csak a tizedik század végén és a tizenegyedik elején vette fel a keresztényiséget, azzal már századokkal megelőzőleg kapcsolata volt. Némely történelmi utalás pedig arra mutat, hogy a Szentírás egyes részeinek magyarul történt első megszólaltatása még a keresztény hitre térés idejére eshetett, vagy nem sokkal későbbre. Sajnos, a fordításból töredékek sem maradtak fenn.

A teljes bibliát először két huszita hatás alá került pap, Pécsi Tamás és Újlaki Bálint fordította le magyarra a tizeuötödik század első felében. Magyarországon kezdett munkájukat azonban csak Moldvában fejezhetették be, ahova a hivatalos egyház üldözése elől menekültek. A fordításból korunkra csupán (kéziratos) töredékek maradtak.

Az első nyomtatott fordítás (Szent Pál levelei) Komjáthy Benedek munkájaként Lengyelországban, Krakóban jelent meg 1533-ban s a második, a Pesti Mizsér Gábor által fordított négy evangélium pedig Bécsben 1536-ban.

A Magyarországon nyomtatásban először megjelent s görög eredetű történet fordítás a teljes Újszövetség volt s a Vas megyei Újszigeten adták ki 1541-ben. A fordítás érdeme a Kolozsvári Szilveszter Jánosé.

A tizenhatodik század második felében a teljes Szentírás magyarul történő megszólaltatása utáni egyre erősödő vágyat már lehetetlen volt figyelmen kívül hagyni s a feladat elvégzésére Heltai Gáspár, Gyulai István, Ozorai István és Vizaknai Gergely, koruk neves tudósai vállalkoztak. Munkájuk gyümölcseként az Ószövetség 39 könyve közül 33 jelent meg hat kötetben 1561 és 1565 között Kolozsvárt s ugyanott 1562-ben az Újszövetség.

Egy másik jelentős Újszövetség fordítás a Félégyházi Tamásé. 1561-ben adták ki.

A Heltai Gáspár és társai által kezdett jó munkát Méliusz Juhász Péter, a "Magyar Kálvin" fejezte be azzal, hogy lefordította az Ószövet-

ség még hiányzó hat könyvét és azt 1565-ben, az Újszövetséget pedig 1562-ben kiadta, mind a kettőt Debrecenben.

Az a korszak, amiben ezek a fordítások keletkeztek, az előzőleg még középeurópai hatalomnak számító Magyarország hanyatlásának és bukásának a korszaka. A három földrészen előtörő török hatalom 1526-ban Magyarországra döntő csapást mért, az ország közepét elfoglalta s azt 150 évig uralma alatt tartotta. Az ország megmaradt részei politikai rövidlátásnak lettek az áldozatai. A nyugati rész Habsburg uralom alatt vélt oltalmat találni, a keleti pedig, Erdéllyel együtt, nemzeti királyt választott. A hármás politikai megosztottság kétszáz évig tartó testvérhárcot eredményezett. A magyar nyelvű biblia egyidejű története más színben mása a nemzet politikai történetének.

Bár Magyarország a tizenhatodik század végén csaknem egészében a reformáció híve lett, még mindig hiányzott egy, a teljes Szentírást magában foglaló fordítás. A hiányon a héber, görög és latin nyelvet alaposan ismerő tudós gönci pap, az "istenes vénember", Károlyi Gáspár segített. Fordítását négy évig tartó szakadatlan munkával 1590-ben fejezte be és az annyira sikerült volt, hogy menten egyetemes elfogadásra talált. Ami a "King James" fordítás angol nyelvterületen, ugyanaz a Károlyi-é a magyaron: t. i. a "hiteles" fordítás. Elédig egyetlen későbbi fordítás* sem tudta népszerűségétől megfosztani.

A magyar protestánság 1660 és 1781 között súlyos próbákon esett át. A százhusz évig tartó üldözés, elnyomás alatt a magyar nyelvű bibliát Magyarországon kiadni a lehetetlenséggel volt határos. Arról, hogy a nyomtatott Ige magyarul még se tünjék el, főképp külföldi hittestvéreink, néhány esetben külföldre került tudósaink, diákjaink gondoskodtak, de a sok áldozatkészséggel kiadott magyar biblia az országba csak csem-

* Ezek a fordítások a következők:

Komáromi Csapkés György, Leiden, Hollandia, 1718. Torkos András, Wittenberg, Németország, 1736. Bárány György, Bárány János és Sartorius János, Lauban, Németország, 1754. Kámory Sámuel, Pozsony, 1870. Czeglédy Sándor, Győr, 1924. Masznyik Endre, Budapest, 1925. Magyar Bibliatanács, Budapest, 1954. Buday Gergely, Budapest, 1967.

Római katolikus fordítások: Káldy György, Bécs, 1626. Szepesy Ignác, Pozsony, 1835-36. Szabó József, Pest, 1851. Tárkányi Béla, Eger, 1862-65. Soós P. István, Budapest, 1911. Békés Gellért és Dalos Patrik, (Újszövetség. A fordítás görög eredetiből történt.) Róma, 1955. (A nem teljes és kisebb jelentőségű fordításokat mellőztük.)

pészton juthatott be s aki vállalkozott rá, az nemcsak annak volt kitéve, hogy szállítmányát elkobozzák, hanem pénzbüntetés mellett még bebörtönzésnek is. Ilyen volt a Komáromi Csapkés György által fordított s Hollandiában (ebben az esetben Debrecen városa költségén) kiadott biblia esete. A szállítmányt nemcsak hogy elkobozták, hanem mert a jezsuita vizsgálat a fordítást "eretneknek" nyilvánította, a bibliákat megégették.

Ennek ellenére főképp külföldi (holland, svájci, német) jöltevőink állandóan gondoskodtak arról, hogy a magyar biblia kinyomattassék s az "törvény ellenesen" ugyan, de az országba mégis bejuttott.

Végre 1781-ben ismét megnyílt a lehetőség arra, hogy a magyar biblia magyar földön is kiadathassék. Ebben 1804-től—az 1849 és 1861 közötti, valamint az első világháborús évek kivételével—különösen a Brit és Külföldi Biblia Terjesztő Társaság nyújtott felbecsülhetetlen segítséget.

Az 1848-49-es szabadságharc osztrák-orosz egyesített erővel történt leverése után a hivatkozott Társaság működését Bécs betiltotta s csak a Vulgata-n (a római katolikus egyház latin nyelvű bibliáján) alapuló magyar fordítást volt szabad árulni. A tilalom 1861-ig tartott s attól kezdve a Társaság újra szabadon működhetett. A második világháború óta a Társaságnak Magyarországon képvisellete ismét nincs.

A Károlyi-féle fordítás népszerűsége a zivataros századok alatt változatlanul megmaradt s szöveghűség s az egyes korok nyelvi fejlettsége szerint revideálva, eddig több mint száz kiadást ért el.

Jelen kiadványunk amellel, hogy a leghitelesebbnek megállapított görög szöveget követi, szintén a Károlyi-féle fordításon alapul. A revideálást Ravasz László püspök, a Magyar Református Egyház kimagasló teológusa eszközölte. Ez a magyar nyelvű Újszövetség mély hit, alapos tudás, a bibliai és számos európai nyelvben való jártasság s mesterien alkalmazott magyar irodalmi nyelv gyümölcse.

Említettük, hogy nehéz körülmények között gyakran volt szükség arra, hogy a magyar biblia külföldön adassék ki: Lengyelországban, Svájcban, Németországban, Hollandiában, Angliában s ez a mostani az Amerikai Egyesült Államokban.

Egyébként nem ez az első eset, hogy Amerika a magyar protestánsokat ilyen módon is segíti. Mert a magyar bevándorlás egyre nagyobb méretű lett, az Amerikai Biblia Terjesztő Társaság Máté evangéliumát

1886-ban nyelvünkön adta ki s ugyanazt 1895-ben és 1909-ben újra ki-nyomtatta. Az Amerikai Baptista Könyvkiadó Vállalat 1917-ben ugyan-
ezt az evangéliumot szintén megjelentette. A magyar nyelvű teljes
Szentírás azonban eleddig csak egyszer került ki a sajtó alól, 1918-ban,
az Amerikai Biblia Terjesztő Társaság kiadásában. Legutóbb, Máté
evangéliumát magyarul és angolul, szintén az említett Társaság nyom-
tatta ki, 1957-ben.

Jelen kiadásunk annyiban egyedülálló, hogy az a Pennsylvania ál-
lam Ligonier nevű városában működő Bethlen Nyomda terméke. Mivel
a régi Magyarország területén az első és a második világháború után
alakult és küzdő Református Egyházak (magyar jelzővel, vagy anélkül)
nyomdáit államaik kisajátították, így ma a ligonieri Bethlen Nyomda—
az egyházi alapítású testvérsegítő Amerikai Magyar Református Egye-
sület égése alatt—az egyetlen köztulajdonban lévő magyar református
nyomda az egész földkerekségen.

A magyar biblia külföldi kiadásait eddig még mindig jóltevők ál-
dozatkészsége tette lehetővé. Ez áll a jelen esetre is. Az, hogy kiadványunk
3,000 példányban megjelenhetett, egy névtelenül maradni kívánó Támoga-
tónk érdeme.

Segítőkészségéért, jótéteményéért hálával tartozunk úgy Neki, mint
Ravasz László püspök úrnak, akinek óhajta az, hogy a könyv jövedel-
me a magyar református diakóniára menjen.

Nyomdánk eme kiadványa abban a hitben látott napvilágot, hogy
Istennek Beszéde, amelyet "nem lehet bilincsbe verni" (II. Tim. 2:9) és
amely "Istennek hatalma minden hívőnek üdvösségére" (Róma. 1:16),
amely "élő és ható" és "élesebb minden kétélű kardnál és elhat a szívnek
és léleknek, az izeknek és velőknek megosztásáig, és megítéli a szív gon-
dolatait és szándékait" (Zsid. 4:12): üdvösségre vezérlő kalauz lesz
az olvasók életében. *Soli Deo Gloria!*